

De Vereniging voor Filosofische Praktijk in *Filosofie & Praktijk*

In dit katern van de Vereniging voor Filosofische Praktijk (VFP) presenteert Kristof van Rossem het socratische tweegesprek. Wordt dit type gesprek een alternatief voor de praktijk van de filosofisch consultant? Catharina de Haas schrijft over over haar ervaring met en visie op de filosofische praktijkvoering. Arthur d'Ansembourg bespreekt Jos Kessels' nieuwe boek 'Spelen met ideeën'. Tot slot vindt u mededelingen en activiteiten van de VFP.

Het Socratisch Tweegesprek

Kristof Van Rossem

Socrates tegen Meno: Als ik de anderen in onzekerheid breng, is het niet omdat ik zelf boven elke onzekerheid sta. Neen, het is omdat ik zelf bovenal aan twijfel onderhevig ben, dat ik ook de anderen in twijfel breng. Zo weet ik nu niet wat de deugd is. Voordat je met mij in contact kwam, wist jij het misschien wel, maar nu lijkt het dat jij het ook niet meer weet. Toch ben ik bereid samen met jou na te gaan wat het kan zijn.

Plato, Menon, 80d

Een twintigtal mensen zit klaar op een stoel. Het is 14u30. De workshop 'socratisch tweegesprek' begint.¹

¹ Deze tekst is gebaseerd op een gesprek tijdens een workshop die ik begeleidde aan de ISVW op de Socratische landdag. Het startte met een gesprek met één van de deelnemers gedurende een vooraf vastgestelde tijd (15 minuten). Het werd gevolgd door een oefening in het begeleiden van een socratisch tweegesprek en eindigde met een vragenronde. De voornaam 'Anne' is fictief.

Het gesprek

Ik (K): Wie heeft er afgelopen week iets merkwaardigs meegemaakt en kan in die ervaring bovendien een moment aanduiden waarop dat merkwaardige gebeurt?

Anne (A): Ja, ik heb wel iets. Ik ging twee dagen geleden met een vriendin lunchen. Op een gegeven moment in het gesprek zei ze heel stelling 'Ik oordeel nooit', terwijl ze dat volgens mij voortdurend doet. Dat blijft me bij.

K: Waarom blijft het je bij?

A: Nou, omdat dat zo flagrant onjuist is. Mieke, want zo heet ze, is een heel spontane vrouw en heeft over alles haar mening. Dat vind ik ook leuk aan haar. Met haar uit eten gaan, is ook altijd lachen. Ze flappt er van alles vrij direct uit. Dat deed ze toen ook. Ze had het over haar moeder waar ze van alles van vond. En toen ze bovendien kort daarna zei dat ze nooit oordeelde, dacht ik meteen van: 'Maar meisje toch, wat ken je jezelf slecht'.

K: Wat dacht je toen precies?

A: Ik wilde hier iets op zeggen in de stijl van 'Dat is helemaal niet waar, dat doe je voortdurend', maar ik durfde niet.

K: Waarom niet?

A: Ik was bang dat ze kwaad zou worden. Zoals ik haar ken, kan ze die kritiek niet verdragen en zou ze boos reageren als ik haar hiermee confronteer.

K: Heb je dan helemaal niets gezegd?

A: (twijfelt, kijkt vreemd) Nou, na een korte stilte zei ik wel zoiets als 'Nou, nooit...?' maar op een wat lacherige manier zodat ik haar niet ter verantwoording riep. Het gesprek ging ook gewoon door over koetjes en kalfjes.

K: Ik kom even op mijn vraag terug, wat dacht je op dat moment precies?

A: Ik voelde me wat terughoudend, ik vond het ook wel jammer dat ik dat niet gewoon kon zeggen tegen haar. Ik dacht ook van: 'nee, ze wordt nooit een echte vriendin van mij'.

K: Wat is hiervan het belangrijkste? Waar wil je graag op focussen?

A: (is even stil, kijkt vragend) Op dat laatste, dat ze geen echte vriendin van me wordt.

K: Waarom?

A: Ja, het is iets wat ik al lang dacht. Het is een leuke vriendin en je hebt er altijd plezier mee maar van een echte vriendin verwacht ik toch dat ik bijvoorbeeld rechtuit kan zijn.

K: Wat gebeurde daar dan precies op het moment dat ze zei 'Ik oordeel nooit', wat hiermee te maken heeft?

A: Toen ze dat zei, bevestigde ze wat ik al lang dacht, dat ze nooit een echte vriendin zal worden.

K: Zullen we dit eens opschrijven?

Toen Mieke in ons gesprek plots zei: "Ik oordeel nooit", bevestigde ze wat ik al lang dacht: ze wordt nooit een echte vriendin van mij.

K: Klopt dit?

A: Ja!

K: En vind je nog steeds dat ze nooit een echte vriendin wordt?

A: Ja.

K: Kan je me eens enkele redenen geven waarom dat zo is?

A: *Mieke wordt nooit een echte vriendin want*

a. *ik kan mezelf niet zijn bij haar*

K: (schrijft dit op) Wat betekent dit? Kan je hier nog wat meer uitleg bij geven?

A: *Nou, ik heb het gevoel niet alles in vrijheid te kunnen zeggen. Dat vind ik jammer.*

K: En heb je nog andere redenen? (Kristof vraagt door naar Annes redenen en schrijft tegelijk op)

b. *Er is geen wederzijds begrip. Ze voelt niet aan wat ik denk en vice versa. Ik moet oppassen wat ik zeg tegen haar.*

c. *Ze stelt me teleur met haar reactie. Ze kent zichzelf niet volgens mij en dat verwacht ik wel van een echte vriendin.*

K: En wat is nu van de drie redenen die je hier opgaf het allerbelangrijkste?

A: (denkt na) Dat eerste, denk ik. Dat ik niet mezelf kan zijn bij haar. Dat is toch de kern, niet?

K: Waarom is dat belangrijker dan het wederzijds begrip of je bevinding dat ze zichzelf niet kent?

A: (korte stilte) Ik denk dat dat is omdat het te maken heeft met me vrij voelen.

K: Waarom is dat zo belangrijk?

A: Vrijheid is de voorwaarde voor elke goede relatie, en zeker voor vriendschap. Daarmee staat of valt het volgens mij. Je kan niet onder dwang de vriendin zijn van iemand.

K: Wat betekent dat hier dan? Is vrijheid hier de voorwaarde voor je vriendschap met Mieke?

A: Ja, ik ga uit vrije wil met haar om, daarom noem ik haar ook een vriendin.

K: Wat is dan het probleem?

A: Ik ga wel uit vrije wil met haar om maar ik voel me niet altijd vrij bij haar. Ik kan niet altijd rechtuit zeggen wat ik wil. En dat is van belang voor mij om mezelf te kunnen zijn.

K: Kan je een voorbeeld geven van iemand bij wie je wel alles in vrijheid kan vertellen?

A (denkt na): Mijn moeder komt wel erg dichtbij maar echt alles... neen, ook daar moet ik toch ook wel een beetje oppassen hoe ik sommige zaken formuleer.

K: Zeg je dan dat je bij niemand helemaal jezelf kan zijn?

A (blijft stil)... ja, dat volgt daaruit nietwaar.

K: Kan dan ook niemand een echte vriend van je worden?

A: (aarzelend) Daar moet ik nog eens over nadenken.
 K: OK, Anne, de tijd is om. Zullen we het hierbij laten voor vandaag?
 A: Ja, hoor, prima.
 K: Had je in dit gesprek het gevoel om alles in vrijheid te kunnen zeggen?
 A: ja, hier voelde ik dat wel, ja
 K: Oh, betekent dat dan dat je hier nu toch helemaal jezelf bent geweest?
 A: Nou, helemaal mezelf niet. Ik paste me wel een beetje aan aan de situatie.
 K: Hoe zo?
 A: Ik deed bijvoorbeeld wel een beetje mijn best om verstandige dingen te zeggen. En ik moest toch ook opletten hoe ik het formuleerde.
 K: Dus had je niet het gevoel alles in vrijheid te kunnen zeggen?
 A: Toch wel, ik kon om het even wat zeggen. Maar ik moest wel opletten. Het moesten goede antwoorden zijn op je vragen.
 K: En wat is dan het verschil met dat gesprek met Mieke?
 A: Bij jou ben ik niet bang dat je kwaad zal worden. Bij Mieke moet ik ook op de inhoud letten van wat ik zeg. Ik moet er voor zorgen dat ik haar niet kwets. Maar nu is het genoeg geweest, hoor. Laat me nu maar met rust.
 K: OK, dankjewel

Wat doet de begeleider hier?

1. Het gesprek start net zoals vaak bij Plato het geval is *midden in het dagelijks leven*. Ik volg geen stappenplan of ik doe geen inventarisrondje van casussen. Ik haak gewoon in op iets wat de eerste de beste merkwaardig vindt over een recente ervaring. Het enige criterium dat ik neerleg, is dat er een concreet *moment* is waarop de inbrenger kan focussen. Hier is Anne een dankbaar subject. Zij houdt geen algemene inleiding maar komt onmiddellijk met een concreet verhaal én een concreet moment.
  2. In Annes verhaal komen er verschillende opvattingen langs, zoals 'het is flagrant onjuist' of 'ze kan die kritiek niet verdragen'. Er zijn ook vele beschrijvende zinnen zoals 'het gesprek ging door over koetjes en kalfjes'. Ik vraag door naar *één kernachtige zin* die beschrijft wat er belangrijk of merkwaardig is aan dat moment waarop Mieke zegt: 'Ik oordeel nooit'. Ik vraag Anne zelf om hier een focus in te kiezen. Uiteindelijk kiest ze voor haar *gedachte* 'ze wordt nooit een goede vriendin'.²
  3. Vervolgens vraag ik Anne om een *bewering* over de stand van zaken. Het moet een uitspraak zijn waar ze echt achter staat, die zij voor haar rekening
- 2 Merk op dat in dit gesprek een zogenaamde 'socratische uitgangsvraag' (waar komt het woord 'uitgangsvraag' trouwens vandaan?) overbodig is. Het gaat er in een SG in wezen om dat de gesprekspartner te weten komt wat de *facto* zijn/haar opvatting is, wat zijn/haar argumenten zijn en of die argumenten en de redeneringen die daarbij horen steek houden. Anne een vraag laten stellen of er zelf een stellen dient dit doel hier niet.

wil nemen. Hier is precisie van belang. Het is immers iets heel anders om te onderzoeken of Mieke een gedachte van haar bevestigde of om te onderzoeken of Mieke effectief ook nooit een echte vriendin wordt. Dat zijn twee verschillende beweringen. Pas als Anne voor dit laatste oordeel kiest, kan ik deze uitspraak als een heipaaltje gebruiken, waar ik dan verder haar argumenten kan aanhangen.

4. Ik vraag Anne om bij haar bewering *argumenten* te leveren. Na een korte aansporing tot iets meer uitleg bij haar eerste argument "Ik kan mezelf niet zijn", geeft ze bij de andere argumenten spontaan zelf meer uitleg. Omdat zij vindt dat haar associaties bij dat argument horen, schrijf ik ze op zoals ik ze letterlijk van haar hoor. Ik vraag hier dus niet meteen door over de kwaliteit of de juistheid van die argumenten. Eens dit allemaal op de flap staat, is dat iets wat zij zelf zal moeten beoordelen als ze dat wil.
5. Elk van die argumenten vraagt om verder filosofisch *onderzoek*. Dit is niet mogelijk binnen de afgesproken tijd. Daarom vraag ik haar hier opnieuw een focus in te nemen. Op haar verzoek beginnen we met het eerste, dat noemt ze het belangrijkste. Ik vraag ook waarom dat zo is. In het vervolg van het gesprek verken ik samen met haar de logische consistentie in haar gedachtengang:
  - een echte vriendin is iemand bij wie je jezelf kan zijn (major)
  - jezelf zijn betekent je vrij voelen om alles te kunnen zeggen
  - ik voel me niet vrij om alles te kunnen zeggen bij Mieke (minor)
  - dus Mieke is geen echte vriendin

Enkele kritische vragen

1. Is dit een socratisch gesprek?

Een socratisch gesprek is een gesprek waarin je onderzoekt a) *wat* feitelijk je opvattingen zijn over je ervaring en *waarom* je dat vindt (in zo concreet mogelijke termen verwoord) en b) wat de *waarheid* is van die opvattingen en de *geldigheid* van je redeneringen. Punt b) volgt hierbij chronologisch uit a). In bovenstaand gesprek gebeurt de eerste beweging en wordt de eerste aanzet gegeven tot de tweede beweging. Annes opvatting 'Mieke wordt nooit een echte vriendin' en haar argumenten zijn hier op enkele minuten tijd op socratische wijze ter wereld gekomen. Het verdere, kritische onderzoek naar de waarheid van haar eigen argumentatie zou in het vervolg van dit gesprek nog moeten gebeuren (als ze dat wil).

2. Hoe belangrijk is de aanwezigheid van een 'community of inquiry' (een onderzoeksgroep)?

Het kritische onderzoek gebeurt hier zonder aanwezigheid van een groep die het gesprek met Anne voert en is in mijn ogen omwille van de bovenstaande

reden toch socratisch. Het scherp luisteren, doorvragen etc. gebeurt nu weliswaar door de gespreksleider in plaats van door de groep. De kern van een SG is echter *niet* dat een groep dat doet maar dat plaatsvindt wat ik in 1) schreef. Groepsdynamische aspecten als het met elkaar goed kunnen vinden, het zich inleven in het voorbeeld van de ander zijn volgens mij mogelijke *zijeffecten* van een SG. Met het zich inleven etc. hield Socrates zelf zich in ieder geval niet bezig, wel met het oogsten en scherp slijpen van opvattingen, het argumenten opvragen en dat kritisch bevragen.

3. Wie stuurt wat?

Na het oogsten van Annes argumenten, vraag ik haar om er eentje van nabij te bekijken. Ik vraag naar welk argument zij belangrijk vindt en onderzoek samen met haar *een beetje* hoe dat samenhangt. Hierbij blijft heel wat onaangeraakt. Zo is hier bijvoorbeeld nog niet helder wat de betekenis is van 'vrijheid', waarom dat een 'voorwaarde' is voor vriendschap of wat de relatie is tussen de vrije wil en haar vrij gevoel, waarbij ze enkel dat laatste bovendien koppelt aan 'zichzelf zijn'. Gegeven de beperktheid van de afgesproken tijd is het hier zoeken naar wat Anne zelf hier en nu verder wil onderzoeken. Het is immers het onderzoek van haar denken, niet dat van mij. Dat betekent ten eerste dat ik me buiten de inhoud houd. Ik voeg niets toe in de stijl van 'Volgens mij hoef je niet bang te zijn om tegen je vriendin te zeggen wat je vindt'. Inhoud en moraal is er meer dan genoeg in haar eigen hoofd. Het betekent ten tweede dat ik qua vorm enkel die sturing aanbreng die haar in dat gesprek in staat stelt zo kritisch mogelijk na te denken over wat ze zelf zegt. Ik stel dus geen vragen die mijn behoefte aan bevraging bevredigen in plaats van die van haar. Zo'n vraag zou kunnen zijn 'Waarom vind je jezelf zijn zo belangrijk?' of 'Bestaat 'jezelf zijn' wel?' Neen, ik volg helemaal wat Anne zegt. Het enige materiaal dat ik heb zijn haar woorden. En mijn enige activiteit is zwijgen, luisteren en vragen stellen.³

Tot slot

Ik eindig met een korte beschouwing over verleiding. Af en toe tracht Anne me te verleiden om haar te bevestigen in wat ze zegt of vindt. Ik lees dat in haar vraag 'Dat is toch de kern, niet?' en in enkele niet-verbale uitingen van behoefte aan wat ondersteuning (vragende blik, stilte,...). Net als Socrates ga ik hier niet op in. Ik bevestig noch ontken wat ze zegt. Ik leef me niet in, ik gaat niet mee in haar verhaal, ik 'hum' of knik niet ter ondersteuning. Ik ben nochtans niet afstandelijk. Ik luister zelfs heel scherp, maar zonder haar 'na-

3 Over de sturing van de socratisch gespreksbegeleider, zie Nelson, L. (1922). "De socratische methode", in Nelson, L. (1999) *De socratische methode*. Inleiding en redactie Jos Kessels. Amsterdam: Boom, p.92-93. Zie ook wat ik over de kritische rol van de begeleider in een onderwijscontext schreef in "What is a socratic dialogue?", in *Filosofie*, 1 (2006), p.49.

bij' te zijn. Deze houding heb ik vroeger de 'passionele afstand' genoemd. Als begeleider van een socratisch (twee)gesprek ben ik geen 'redder' of heiland. Ik laat door mijn weldadig toedoen geen duizend bloemen bloeien. Ik schuif hoogstens enkele gordijnen opzij om de zon te laten schijnen op de opvattingen van mijn gesprekspartner.⁴

Over de auteur

Kristof Van Rossem (1969) is zelfstandig trainer in allerlei varianten van socratische gespreksvoering, zie www.socratischgesprek.be. Hij leidt trainingen in overtuigend spreken, in visie-ontwikkeling en beleidsplanning van organisaties en in moreel beraad. Hij verzorgt mastertrainingen in filosoferen met kinderen en jongeren en opleidingen in socratische gespreksleiding.

4 Zie Van Rossem, K. (2001) "Voortdurend begeren. Filosofie, filosoferen en het socratisch gesprek", in *Filosofie*, jrg. 11 nr.2, p.38-39.

Het filosofische van de filosofische praktijk

Catharina de Haas

Italo Calvino

Elk leven is een encyclopedie, een bibliotheek, een inventaris van voorwerpen, een verzameling van stijlen, waarin alles voortdurend door elkaar wordt geschud en vervolgens op alle mogelijke manieren opnieuw geordend kan worden.

George Steiner

De taal is het voornaamste instrument waarmee de mens weigert de wereld te accepteren zoals ze is .

Catharina de Haas

In de praktijk gaat het om de Ander, om het altijd andere van de Ander.

Immers: "no man is an island of itself", John Donne

De vraag: "wat is het filosofische van de filosofische praktijk" kan mijns inziens enerzijds worden teruggebracht tot de vraag naar de fundamenten van deze praktijkvorm. Die vraag betreft de grondslagen waarop het huis van de praktijkhouder is gebouwd. Anderzijds kan de vraag beantwoord worden door de weg waarlangs de resultaten die bereikt moeten worden te expliciteren. Kort gezegd: door de methodologische verantwoording van de praktijkhouder. Door sommigen wordt gestreefd naar het opstellen van protocollen, ik ben daar niet voor. Ook "evidence based" is een roep die in de wandelgangen der filosofen hard en luid wordt gehoord. De pragmatische slogan "waar is wat werkt" kan kennelijk niet langer als voldoende antwoord worden beschouwd.

Vanaf 1987, bij de oprichting van de Vereniging voor Filosofische Praktijk (VFP), wordt de vraag naar het filosofische van de filosofische praktijk al gesteld en elke filosofisch consulent in opleiding stelt hem weer en verwacht van de docenten en praktijkhouders een overtuigend en liefst eensluidend antwoord. Dat antwoord zou even fantastisch moeten zijn als het ei van Columbus, het zou een gouden ei moeten zijn en het zou misschien voor eens en voor altijd een schijnbaar onontwarbare filosofische knoop door moeten hakken. De vraag is nu: welke kip legt dat ei? Eenmaal gelegd zou het het juiste antwoord kunnen zijn en zou het voor velen ook bevrijdend kunnen werken. Gezien de veelheid van filosofische stromingen door de eeuwen heen is het haast utopisch en verwaand om te durven denken dat dit ei, al is het van het hoogste karaat goud, het ultieme antwoord zou kunnen zijn. Alleen met omtrekkende bewegingen kan het filosofische van de filosofische gesprekken benaderd, beschreven en besproken worden. Dit in de hoop zó de kern te raken.

Nu de filosofie nadrukkelijk in de belangstelling staat en er velen zijn die zich tot ons vakgebied aangetrokken voelen, wordt de roep om een antwoord steeds luider. Er werden en worden pogingen gedaan om deze knellende en steeds terugkerende vraag van een antwoord te voorzien. Ook ik doe met dit artikel een poging. Het is tevens mijn bedoeling om de rondzingende idee dat alle filosofisch consulenten zich met epibrerens⁵ bezighouden met nadruk te ontkrachten.

De éne consulent antwoordt op de vraag naar het filosofische van de filosofische praktijk "het is de vraag achter de vraag". Een ander stelt "het is het wetend niet weten". Een volgende: het is "de ander op zijn eigen gedachten brengen". En volgens de Aristonide⁶ methode zijn we vak-mee-denkers. De vraag die ik nu wil stellen luidt: als dat de antwoorden zijn, zijn dat dan ook antwoorden waar de cliënt die bij ons komt door aangetrokken wordt? Is dat de winkel met denkgereedschappen die ze willen bezoeken? Willen ze voor een dergelijk consult betalen? In Socrates' tijd konden de welgestelden, de vrijgestelden, zich op deze manier met de vele vragen verpozen en op zeer vrijblijvende wijze hun leven met de antwoorden verrijken. Socrates vroeg geen geld voor zijn lessen en de economie functioneerde zo dat men tijd had om zich op deze wijze te scholen en te vermaken en te verlieven. Ze kwamen in eerste instantie ook niet met een probleem, ze dachten dat ze wisten en hen werd al vragende duidelijk gemaakt dat hun zekerheden weinig voorstelden. Misschien kregen ze eerst nieuwe zekerheden aangereikt om te merken dat deze ook in de volgende rondes onderuitgehaald zouden worden. Onze cliënten, althans de mijne, komen daar niet voor. Zij willen een verandering in hun leven en daar willen ze voor betalen. Ze willen betalen voor de mogelijkheid hun leven weer zelf in de hand te kunnen houden of weer in de hand te nemen. Ze willen betalen voor het zien van nieuwe mogelijkheden in hun oude patroon, voor het leren accepteren dat het noodlot vroeg of laat aan iedere deur zal kloppen. Ze willen betalen voor hulp bij het opmaken van hun levensbalans, voor het verkennen van ongekende paden, voor het zo verantwoord mogelijk nemen van een beslissing, voor het doorhakken van knopen die voor hen onontwarbaar zijn gebleken, voor het beschouwen van zichzelf in de spiegel van de veilige, allengs vertrouwd wordende en vooral kundige ander.

Ook mij is de vraag naar het filosofische van mijn praktijk vele malen gesteld en vaak, te vaak, heb ik mij beroepen op het simpele feit dat ik als filosoof in een gouden tijd ben opgeleid en dat ik de kennis en kunde die mij daarna nog bleek te ontbreken heb aangevuld. De paraplu waaronder de consulenten schuilen is groot en heeft verschillende kleuren, er is nog nooit eenheid qua

5 Epibrerens is het verrichten van niet nader gespecificeerd werk dat heel voornamelijk lijkt, maar desondanks niets voorstelt. Begrip geboekstaafd door Simon Carmiggelt, 1954. Zie Wikipedia.

6 Methode van Eite Veening, zie *Klein handboek filosofische consultatie volgens de Aristonide methodiek* (2006).

methodiek en grondslagen geweest. Niet binnen de VFP en niet daarbuiten. De markt bepaalde, en bepaalt nog steeds, wie goed is en wie niet.

De basis van mijn filosofische praktijk

Mijn jubileumjaar, twintig praktijkjaren, veel cliënten met een uiteenlopende waaier aan problematiek en veel verschillende puzzels, is een mooie gelegenheid om mijn praktijkvorm verkort op schrift stellen. De uitgebreide versie over het werken in een filosofische praktijk zal volgend jaar als boek verschijnen.

Mijn vertrekpunt in 1992 was de mensvisie die ik ontwikkeld had. Een mensvisie, die in eerste instantie theoretisch werd opgebouwd aan de hand van één van beide hoofdvakken die ik koos, filosofische antropologie. Dat werd als vanzelf spelenderwijs vergezeld door het bijvak psychologie, het nu zelfstandige en zeer uitgewaaierde vakgebied, dat uit de filosofie is ontstaan. Een mensvisie, die ook ontwikkeld, uitgebreid en beproefd is door de eigen gang door het leven. Een mensvisie die gestoeld is op de fundamentele overtuiging dat de mens kan veranderen⁷ en dat de mens al levend inzichten kan verwerven die hem ten dienste kunnen staan bij het leven van zijn leven. Je kunt deze inzichten zelf verwerven en je kunt ze ook aangereikt krijgen, bijvoorbeeld door dialoog met anderen of door gesprekken met vrienden. Inzichten kun je ook aangedragen krijgen door je vijanden, althans als je daar voor openstaat. Zij zijn vaak de beste leermeesters voor je zelfkennis en zorgen tevens voor de juiste mate van bescheidenheid.

Mijn mensvisie is mede opgebouwd door het bestuderen van een ander filosofisch vakgebied: de epistemologie. Het is belangrijk als consulent om jezelf de vraag stellen: wat weet ik? En wat kan ik weten? Waar liggen de grenzen van ons weten? Kunnen we alles wat we weten ook bewijzen? Over welk weten spreek ik als ik dat weten niet bewijzen kan? Verwerp ik alle weten dat niet bewijsbaar is? Reduceer ik de werkelijkheid tot dat wat analyseerbaar is? Ben ik zo verslingerd aan de logica van het verstand dat ik daarmee de wereld vereng? Als ik meen dat mijn weten het juiste weten is, mag ik daar zeker als consulent, vraagtekens bij stellen. Mocht het antwoord "ja" zijn, stel dan de vraag of u filosofisch consulent moet worden.

Als filosofisch consulent maak ik daarbij steeds dezelfde beweging: van de theorie naar de praktijk en terug van de praktijk naar de theorie. Ik evalueer de gesprekken die ik voer en stel zo nodig mijn technieken bij. Ik heb gebruik gemaakt van de supervisiemogelijkheden die me geboden werden. Ik ging van inzicht naar toepassingen van de verworven kennis en vervolgens terug naar het vertrekpunt dat in dat inzicht werd uitgedrukt om het daar te verankeren. De steeds terugkerende vraag blijft: kan ik mijn verworven inzicht handhaven

7 Zie hiervoor ook Helmuth Plessner, vooral *Die Stufen des Organischen und der Mensch*.

of moet ik het bijstellen? Is het algemeen geldig of was het alleen geldig in deze specifieke situatie? Is de taal waarin ik het inzicht tot uitdrukking bracht jegens de ander, de juiste taal of is de door mij gebruikte taal niet toereikend gebleken om datgene over te brengen wat ik over wilde brengen. Welke taal is dan beter geschikt? Want als ik doe wat ik deed, krijg ik wat ik kreeg. En dat voldeed niet in alle gevallen. Van Derrida leerde ik dat alle teksten, en bij uitbreiding alle gesproken woorden, verwijzen naar andere teksten en dat teksten voor vele interpretaties open staan. Elke spreker, elke cliënt, heeft vele associaties als hij spreekt, hij ziet daarbij beelden die jij niet ziet, en hij neemt ook steeds verschillende standpunten in als hij vertelt. Er is geen "ware" betekenis. Er is "dat wat het op dát moment voor hem betekent." Mijn slogan: "luister, luister, ik zeg niet wat ik zeggen wil" houdt in dat je je moet verplaatsen in het denk-kader van je cliënt, dat je zijn beelden moet kunnen inschatten, dat je zijn pijn moet willen invoelen, dat het je ten volle om hem gaat, dat je hem met jouw kennis en kunde op zijn niveau van dienst bent. Dat je zo veilig voor hem bent dat hij als een slak uit zijn huisje kruipt en in alle vertrouwen zijn voelsprietten aan jou durft te laten zien. In de praktijk gaat het uitsluitend om de cliënt en zijn hulpvraag.

De fundamenteën van mijn praktijk stelen op de kennis die ik onder meer verkreeg door Plato, Aristoteles, Helmuth Plessner, Emmanuel Levinas, Martha Nussbaum, Marjorie Grene om slechts enkelen van de vele grootheden met name te noemen. Qua kunde genoot ik van de gesprekstechnieken op de opleiding C.C.T. (cliënt centered therapie) en van de verdieping die ik meekreeg van de lichaamsgerichte therapie van Pesso-Boyden.

Technische aspecten

De filosoof luistert, de filosoof kijkt, de filosoof stelt vele vragen. *Wie, wat, waar, waarom, wanneer* en *hoe*, voor de afronding en voor de voortgang: *want* ... Hij weet van "wanten". Hij weet hoe hij het gesprek gaande houdt (*communicatie*) en hij weet hoe en wanneer hij met welke interventies moet komen (*interveniëren*).

Luisteren, communiceren en interveniëren zijn wezenlijke aspecten van het consulentchap. Een ander aspect, hier niet nader uit te werken, is de creativiteit van de consulent. Voor mijn praktijk is het "lezen van lichaamstaal" van bijzonder belang gebleken.

Kennissoorten

De filosoof heeft zelfkennis (ZK), mensenkennis (MK), kennis van kennis (KvK) (epistemologie), kennis van zaken (KvZ) en de benodigde vakkennis (VK), zowel filosofisch als gesprekstechnisch.

Een filosofisch consulent heeft zich in ieder geval verdiept in het vakgebied van de ethiek (onder meer in de axiologische aspecten, want het waardestelsel van de cliënt komt bijna altijd ter sprake, al is het impliciet).

Methodologische vaardigheden

De basis voor de eerste vijf methodologische vaardigheden die ik hieronder beschrijf komen uit het door Tim Lebon geschreven boek "Wise Therapy".

1. **Kritisch denken**
Kritisch onderzoek van argumenten en wegen of deze houdbaar zijn. Kritisch onderzoek ook om de emotionele wijsheid van de cliënt te bezien, om de wijze van beslissen van de cliënt te bekijken en om zijn waardenstelsel (axiologische aspecten) onder de loep te nemen.
2. **Conceptuele analyse**
Dit is de manier om helder te krijgen wat we bedoelen als we iets zeggen (mijn toevoeging: zie hiervoor ook Wittgenstein).
3. **Fenomenologische analyse**
Gebeurtenissen en ervaringen worden beschouwd als de wijze waarop deze op de cliënt zijn overgekomen. Fenomenologen "verklaren" niets en stellen daarom ook geen "waarom-vragen". Door deze benaderingswijze voelt de cliënt zich begrepen door de consulent. Dit versterkt het vertrouwen en faciliteert het verdere proces. Ik voeg daaraan toe: Bij deze methode wordt ook gebruik gemaakt van de kennis uit het vakgebied van de hermeneutiek.
4. **Gedachte-experimenten**
Filosofen kennen allemaal het gedachte-experiment van Descartes. Uit dit experiment stamt zijn conclusie: cogito ergo sum (ik denk dus ik ben). Ad Hoogendijk gebruikt deze methode bij zijn "levensontwerpen".
5. **Creatief denken**
Creatief denken is het complement van kritisch denken. Het helpt mee om het probleem in kaart te brengen en om een oplossing te bereiken. Voor mij is dit een zeer belangrijk aspect van de praktijkvoering.

Ik wil hier zelf zeker nog enkele methoden aan toevoegen.

6. **Transcendentale methodiek**
Het expliciteren van verborgen vooronderstellingen. Een zeer speciale filosofische methodiek die ook omschreven wordt als "het terugvragen". Hieronder versta ik ook het expliciteren van het mensbeeld en het wereldbeeld van de cliënt.
7. **De confronterende methode**
Al dan niet in Socratische vorm. Zie hiervoor bijvoorbeeld Oscar Brenifier en Jeffrey Wijnberg.

8. Paradigmawisseling

Waar nodig is het tot stand brengen van een paradigmawisseling bij de cliënt een uiterst effectieve methode. "Zo had ik het nog niet bekeken" is in mijn praktijk vaak gehoord als een hartenkreet.

De idee is ontleend aan Thomas Kuhn. In de filosofische praktijk kan het wenselijk zijn om als opticien te fungeren en de cliënt een andere bril aan te meten, met een andere vorm en een nieuwe kleur en vooral met andere glazen. En daar sommige opticiens er twee verkopen voor de prijs van één kunnen wij ook meerdere brillen laten passen.

9. De trechtermethode

Waar de hulpvraag, de problematiek, de puzzel, eerst heel breed en uitgebreid was, wordt deze stap voor stap teruggebracht tot één of meer kernen, zodat het antwoord of de antwoorden als vanzelf uit de tuit van de trechter komen.

Deze methodieken zouden deel uit moeten maken van de gereedschapskist van de filosofisch consulent. Dat is mijn opvatting. Afhankelijk van de cliënt en zijn situatie en zijn hulpvraag zal de consulent bepalen van welk gereedschap hij gebruik zal maken. Je gaat niet met een klopper aan het werk als de figuurzaag het aangewezen gereedschap is. Je verruult de hamer voor een kruisopschroevendraaier als dat voor het gestelde doel beter is. En ... een beetje vijlen is ook nooit weg. In het intakegesprek is het doel besproken dat de cliënt wil bereiken en dat bepaalt in eerste instantie de keuze van het gereedschap dat de consulent zal hanteren. Een begin waarbij de slak wel eerst voorzichtig uit zijn huisje moet mogen kruijen. Direct met Nietzsches hamer aan het werk is naar mijn idee geen goede wijze om een consult uit te voeren. Ook het scheermes van Ockham wordt meestal niet al in het eerste consult uit de kist getoverd. De steeds terugkerende vraag voor de consulent luidt dan ook: wat wil deze cliënt bereiken en hoe ga ik, als consulent, dat voor hem faciliteren?

De filosofische praktijk steunt op degelijke, langdurig beproefde, fundamenteën. Ze beschikt over een uitgebreid pakket aan methodieken. Ze heeft de mogelijkheid verschillende technieken in te zetten. De filosofisch consulent beschikt over verschillende soorten kennis. Is vakkundig en verstaat de kunst om zijn cliënt van dienst te zijn.

Over de auteur

Drs. Catharina de Haas studeerde onder meer filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is sinds 1992 filosofisch consulent met een eigen praktijk voor zowel particulieren als bedrijven. Zij was van 2005 tot 2010 namens de VFP docent en hoofddocent aan de opleiding voor filosofisch consulenten. Haar praktijk is gevestigd in Amsterdam. Ze is schrijfster van het boek: "Vriendschap een tweede ik". E-mail: info@filosofische-praktijk.nl.

Recensie: De creatieve sprong naar het poëtische denken

Arthur D'Ansembourg

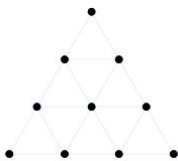
Bespreking van:

Kessels, Jos, *Spelen met ideeën. De kunst van het filosofische gesprek*. Amsterdam: Boom, 2012, 175 pp. € 29.50.

Inleiding

Dit fascinerende boek van Jos Kessels bouwt niet alleen voort op zijn eerdere publicaties over het voeren van een socratisch gesprek, maar nodigt de lezer bovendien uit om een creatieve sprong te maken. In eerdere werken zoals *Socrates op de markt* (1997) en *Vrije ruimte* (2002) ging de aandacht vooral uit naar een verheldering van de vooronderstellingen en methodieken voor het voeren van een socratisch gesprek. In *Spelen met ideeën* (2012) komt de nadruk te liggen op een creatieve overgang naar het poëtische denken. Het belang van het poëtische denken kwam reeds naar voren in het in 2009 verschenen *De jacht op de idee* en wordt hier verder uitgediept.

Het doel van een filosofisch gesprek is het vinden van een idee. Een idee is niet een abstract theoretisch inzicht, maar vertegenwoordigt een waarheid die men erkent vanuit de eigen existentie. Een dergelijke idee vraagt om een poëtische manier van denken dat concreet wil zijn. Het schiept eenheid in het gefragmenteerde leven en fungeert als een kompas voor het leiden van een goed en gelukkig leven. Het vinden van een idee is dan ook belangrijk voor het ontwikkelen van een visie. Een visie biedt niet alleen richting en houvast in het alledaagse en persoonlijke leven, maar ook bij het uitzetten van beleidslijnen of het omgaan met een lastige kwestie binnen een organisatie.

Om een dergelijke visie te ontwikkelen raadt Jos Kessels de lezer aan om deel te nemen aan een kralenspel. Het kralenspel heeft de vorm van een tetractys. De tetractys is een mathematisch symbool. Het bestaat uit een driehoek opgebouwd uit negen driehoeken verbonden door 10 punten. Deze vorm fungeerde bij Pythagoras als een wiskundige weergave van de harmonie in de kosmos en

bij Plato als onderliggend raamwerk van elk socratisch gesprek. Elk punt van de tetractys fungeert als een kraal in het kralenspel. Indien de kralen op de juiste wijze aaneengeregen worden krijgen we inzicht in de situatie en ontstaat er een verbinding tussen de buik, het hart en het denken. Daardoor vinden we een idee die richting geeft aan een leven dat is afgestemd op de omgeving waarin we leven.

Het kralenspel

Het kralenspel fungeert niet als een stappenplan, maar heeft eerder het karakter van een leidraad voor een filosofische reis. Tijdens deze reis maken de spelers zich los van de vertrouwde wereld en ontstaat een vrije ruimte voor het trage bevragen van een onderliggende visie. Om het spel te spelen krijgen de deelnemers de gelegenheid om de vier niveaus van het spel te doorlopen. Het eerste niveau bestaat uit 4 kralen en betreft een onderzoek van de feiten die een rol spelen in een kwestie die als lastig wordt ervaren. In dat onderzoek gaat de aandacht naar de situatie, het ontstaan en de ontwikkeling ervan. Vervolgens komt in de vierde kraal de eigenlijke vraag naar boven drijven.

Elk niveau van het kralenspel wordt door Kessels op heldere en toegankelijke wijze beschreven. Telkens wordt een kwestie onderzocht aan de hand van een voorbeeld van een filosofisch gesprek. In het onderzoek van het eerste niveau gaat de aandacht naar een reorganisatie van een overheidsinstelling. Binnen de organisatie waren medewerkers teveel gericht op de interne belangen en was een cultuurverandering nodig die zou leiden tot een grotere externe gerichtheid. Het onderzoek van de feiten leidde tot de vraag hoe men ervoor kan zorgen dat mensen hun werk zo organiseren dat het tegemoet komt aan de externe belangen en de wensen van de klant.

Om een dergelijke kwestie uit te werken is het van belang dat er op het 2de niveau van het kralenspel een verbinding ontstaat tussen buik, hart en hoofd. Dit niveau betreft niet de feiten, maar de persoon. De buik, het hart en het hoofd zijn volgens Plato de drie delen van de menselijke ziel. Indien zij op de juiste wijze samen werken kan de ziel zich verheffen tot de hoogste ideeën van het ware, het schone en het goede. Het domein van de buik vraagt om een onderzoek van de emoties en gevoelens die een rol spelen bij de inbrenger van de casus. Wat zijn de momenten dat hij boosheid, angst of wantrouwen voelt en hoe wil hij zich daartoe verhouden? De kraal van het hart betreft niet in eerste instantie de lastige gevoelens, maar datgene wat iemand aan het hart gaat in deze kwestie. Wat zijn de ambities die men heeft, waar wil men idealiter naar toe met het betreffende probleem en wat wil men daar wel of niet voor opgeven? Is de inbrenger van het voorbeeld bereid om de steun van de ondernemingsraad op het spel te zetten? Om tot een evenwichtig oordeel te komen zal

men de kraal van het hoofd moeten raadplegen. Het onderzoek richt zich dan op de waarden en beginselen die een rol spelen in deze kwestie.

Het poëtische denken

Om deze niveaus van de feiten en de persoon te doorlopen is het zuiver rationele denken niet voldoende. Het voeren van een filosofisch gesprek en het ontwikkelen van een visie vraagt om een denken waarin het verstand, de verbeelding en de intuïtie met elkaar verweven zijn. Het filosofische gesprek schept ruimte voor een poëtisch denken waarin argumenten en krachtige beelden, nuchtere analyse en ontroering van het hart niet tegenover elkaar staan, maar zich met elkaar verbinden. Denken zonder beelden is blind en beelden zonder gedachten zijn leeg.

Kessels brengt een prachtige verbinding tot stand tussen het rationele van Kant en het poëtische in het denken van Plato. Als we kijken naar de dialogen van Plato dan valt op dat de filosofische analyse bij hem in eerste instantie een rationeel en begripsmatig karakter heeft. Indien Socrates (de hoofdpersoon in Plato's dialogen) echter bij de kern van de zaak lijkt te komen, maakt hij een sprong naar het niveau van het poëtische denken. Hij brengt zijn inzichten over de uiteindelijke betekenis van het menselijke bestaan en de werkelijkheid altijd in de vorm van een allegorische vertelling, een beeldende vergelijking of een mythe. Voorbeelden daarvan zijn de allegorie van de grot, het beeld van het gevleugelde tweespan of de mythe van Er.

Het theoretische denken zonder beelden leidt tot een scheiding tussen de mens en zijn omgeving en maakt dat de dingen los komen te staan van hun omvattende samenhang. Die samenhang laat zich niet vatten met verstandelijke begrippen, maar komt te voorschijn in krachtige beelden zoals het beeld van het gevleugelde tweespan met zijn menner (hoofd) die zijn witte paard (hart) en zwarte paard (buik) op de juiste wijze weet aan te sturen. Wanneer hij daarin slaagt, kan de ziel zich verheffen naar de hoogste ideeën van het ware, schone en goede.

Alvorens dat niveau van de ideeën te bereiken dienen de spelers van het kranspel het derde niveau van de tegengestelde polen te doorlopen. Op dat niveau krijgt het denken een dialectisch karakter. Deelnemers aan het spel onderzoeken de tegengestelde manieren waarop men tegen de kwestie aan kijkt. Zij leren te spelen met betekenissen en vinden daar het juiste midden. Dat midden bestaat niet in een compromis, maar in een idee die te voorschijn komt in een helder poëtisch beeld van de situatie.

De situatie is zelf warrig en ondoorzichtig, maar door het juiste onderzoek van de feiten, gevoelens, ambities en zienswijzen krijgt men inzicht in de ware betekenis ervan. Om dat inzicht te bereiken is een creatieve sprong nodig. Het

wonderlijke van deze sprong is dat ze niet het resultaat is van een besluit, maar veeleer iets is wat al dan niet gebeurt. De sprong uit de vertrouwde opvattingen is dan ook eigenlijk niet een sprong, maar een ontdekking van de idee die zich toont op het moment dat een sluier tussen ons en de feitelijke situatie wegvalt. We krijgen haar te zien zoals zij is en weten op dat moment wat passend is om te doen.

Het orakel

Deze ontdekking van de idee doet zich voor in de laatste kraal van het kralenspel, de top van de tetractys. Het weten van deze idee is echter niet te vatten in eenduidige woorden. Kessels geeft het voorbeeld van een vader die zijn pas geboren kind komt aanmelden bij het geboorteregister op het gemeentehuis. De ambtenaar registreert de feiten zoals het uur van de geboorte en de naam van het kind. Voor de vader is het kind het enige wat telt. De idee die daarin speelt betreft zowel de kern van de situatie als het geheel van zijn leven. De betekenis ervan is niet te vatten en laat zich enkel verwoorden in de vorm van een orakel.

Het orakel verbindt de feiten, gevoelens en opvattingen in een beeld. Het fungeert als een richtinggevend beeld waarin filosofie en poëzie samenvloeien. Het bevat een rationele kant die het denken aanspreekt en een poëtische en beeldende kant die het gevoel aanspreekt. Het verbindt het redenerende denken met een zingevend en enthousiasmerend verhaal. Daardoor is het in staat om mensen te motiveren, te verbinden en in beweging te zetten. Het orakel zorgt ervoor dat de idee niet alleen een informerende kracht heeft, maar werkzaam wordt in het persoonlijke leven, een organisatie of een samenleving.

Interessant is dat Kessels niet alleen inzichtelijk maakt hoe het filosofische gesprek kan culmineren in een orakelachtige tekst waarin een funderende idee van zich laat horen. Tevens onderzoekt hij de kracht van orakelachtige teksten in de literatuur (Murdoch, Marsman, Verwey en Vestdijk), evenals in politieke redevoeringen en wetsteksten. Zo kunnen we in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring van Thomas Jefferson lezen dat: "... alle mensen gelijk zijn geschapen, dat zij door hun schepper begiftigd zijn met een aantal onvervreembare rechten, dat daaronder Leven en Vrijheid en het Streven naar Geluk vallen, en dat Regeringen worden ingesteld om juist deze rechten te beschermen".

Deze beroemde zin formuleert een richtinggevende idee die spreekt tot de verbeelding en uitnodigt tot veelheid van interpretaties. Tegelijk heeft zich rond deze idee een gehele natie - zoniet een geheel nieuwe samenleving - geformeerd. Het laat zien hoe alle levenskrachten samen komen in de top van de tetractys.

Het orakel bevindt zich aan de top van de tetractys. Kessels maakt op subtiele en overtuigende wijze inzichtelijk hoe wij daar een uitweg vinden uit de

postmoderne vrijblijvendheid en onverschilligheid. *Spelen met ideeën* prikkelt niet alleen tot een nader onderzoek van orakelachtige en tot de verbeelding sprekende teksten in hedendaagse literatuur en politieke redevoeringen, maar vooral ook tot het spelen van het kralenspel aan de hand van lastige kwesties waar we in ons leven tegenaan lopen.

Over de auteur

Arthur d' Ansembourg studeerde filosofie. Sinds 2002 is hij werkzaam in het volwassenenonderwijs en geeft hij voornamelijk cursussen esthetica en kunstfilosofie. Daarnaast begeleidt hij socratische gesprekken en geeft hij dilemma-trainingen.

Mededelingen en agenda van de VFP

*Vereniging voor Filosofische Praktijk <http://www.verenigingfilosofischepraktijk.nl>
Secretariaat VFP: Ronald Wolbink, Van Keppelmarke 57, 8016 GJ Zwolle
secretariaatvfp@gmail.com*

- VFP conferentie over vriendschap.

Zaterdag 24 november 2012, op de najaarsconferentie van de Vereniging voor Filosofische Praktijk, verkennen Paul van Tongeren en Dick Kleinlugtenbelt - die beiden veel over het onderwerp gepubliceerd hebben - het begrip vriendschap filosofisch en historisch. Het past een vereniging als de VFP die de praktische beoefening van de filosofie wil bevorderen, om de deelnemers aan de conferentie actief met het begrip aan de slag te laten gaan. Daarom zijn er 's middags enkele workshops waarin onder begeleiding van onder anderen Paul van Tongeren vragen als wat betekent vriendschap voor mij, wat stelt vriendschap in tijden van crisis voor? aan de orde komen.

Heeft u daarna nog vragen van algemeen filosofische aard of hebben lezingen en workshops bij u nog meer vragen opgeroepen, dan staan tijdens de afsluitende gezamenlijke sessie enkele filosofische stand-up comedians gereed om de meest prangende kwesties diepgaand maar luchtig met u door te nemen.

Locatie en tijd conferentie: ISvW, 10–17 uur

Kosten € 125,- (conferentie, koffie/thee, lunch); Voor VFP-leden € 105,-

Aanmelden via <http://www.isvw.nl/nl/vriendschap-vfp/>

Meer informatie: Paul Troost (paul.troost@planet.nl)

Redactie

De VFP-katernredactie is onafhankelijk van de F&P-redactie en het VFP bestuur. Momenteel bestaat de redactie uit Reinskje Talhout, eindredacteur (030-2932556, talhout@planet.nl) en Paul Troost (026-3257892/06 51243980, paul.troost@planet.nl). U kunt hen benaderen met vragen of opmerkingen over het katern, bijdragen en mededelingen.